

ԱՊԱԳԱ ՀԱՅԿԱԿԱՆԻ
ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ

10-12 ՄԱՐՏԻ 2023

Երևան

ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ԱՃ

Համապարփակ հարց.

Որո՞նք են Հայաստանի կայուն ապագան երաշխավորելու և
ժողովրդագրական մարտահրավերները լուծելու
անհրաժեշտ ուղիները:

1
ԴԻՏԱԼԿՅՈՒՆ

Հայաստանի
ժողովրդագրական վիճակը
ներկայում

	Ծնվածներ	Մահացածներ	Մշտական բնակչությունը տարեսկզբին, հազ. մարդ.
1990	79 882	21 993	3 514.9
1991	77 825	23 425	3 574.5
1992	70 581	25 824	3 633.3
...			
2020	36 353	36 433	2 959.7
2021	36 623	34 388	2 963.3
2022	36 353	26 805	2 961.4

«Առկա վերլուծությունները վկայում են, որ ժողովրդագրության առումով հուսադրող քիչ բան կա Հայաստանում: Ըստ փորձագետների՝ **ունենք բնական աճի շարք տխուր պատկեր, որը չի վերականգնվում պատերազմից հետո: Արտագաղթի ցուցանիշներն էլ բավականին մեծ են**», - արձանագրում էին փորձագետները ՀՀ ժողովրդագրական իրավիճակի շուրջ երկար ու համակողմանի քննարկումների ընթացքում:

Հայաստանի բնակչությունը նվազում է: Շարունակում է խնդիր մնալ նաև միգրացիոն շարժերի բացասական մնացորդը: Օրինակ, ըստ ՀՀ սահմանային անցակետերով իրականացված մուտքերի և ելքերի սահմանային գրանցումների՝ **2022 թվականին Հայաստանից հեռացել է 27 941՝ ՀՀ փաստաթղթերով ավել մարդ, քան վերադարձել է:**

Հայաստանի բնակչությունը նաև ծերանում է: **Մինչև 15 տարեկան երեխա կա միայն ամեն 5-րդ ընտանիքում:**

«Համավարակից և պատերազմից զատ, ժողովրդագրական առումով էական նշանակություն ունի անվտանգային միջավայրի վատթարացումը: Հարկ է խնդիր ձևակերպել պահպանելու բնակչության ներկայիս թիվն առաջիկա տարիների համար, քանի որ **2026 թ. հետո ունենալու ենք ծնունդների թվաքանակի անկում**», - համարում են փորձագետները: Եթե մոտ ապագայում հնարավոր լինի կանխել ժողովրդագրական առումով անդառնալիության կետին հասնելը, ապա դա կլինի մեծ ձեռքբերում: Մեր նպատակներն ապագայի համար պետք է լինեն ինչպես հավակնոտ, այնպես էլ հասանելի:

Իսկ տարբեր գնահատականներով, առկա տեմպերի պահպանման պարագայում **2050թ. ՀՀ բնակչությունը կլինի մոտ 1,9 մլն, իսկ 2100 թ.՝ 1 մլն:** Սպասումներն էլ դրական չեն, կա ապագայի հնարավոր լավատեսական սցենարների հանդեպ հավատի բացակայություն: Հետևաբար շատ ավելի քչերն են այսօր հակված ակնկալելու բնակչության թվաքանակի աճ: «Ունեմ տրպավորություն, որ

հասարակության մեջ մի տեսակ մրցավազք է սկսել **ամերիկյան Գրին քարտ կամ ռուսական անձնագիր** ստանալու համար, անչափ շատ են մարդիկ, ովքեր այս գործընթացներով են զբաղված. միթե՞ սա հուսալքվածության նշան չէ», - տխրությամբ արձանագրում էր քննարկման մասնակիցներից մեկը:

Անվտանգություն, հավատ, հույս. սրանք ժողովրդագրական իրավիճակի համար կարևորագույն ասպեկտներ են՝ համարում են փորձագետները: Իսկ այն, ինչ Հայաստանում այսօր արվում է ժողովրդագրական պատկերի և բնակչության աճի խնդիրների ուղղությամբ, գնահատում են որպես խիստ անբավարար: «Հանրության մեջ ունենք ապաստիկ տրամադրություններ. շատերը հաղորդ չեն իրականությանը և խնդիրներին, չեն պարկերացնում դրանց մասշտաբները: Ընդ որում, շատերը չգիտեն, թե ինչ են ուզում և ինչ կուզեին փոխել և/կամ ինչպես դա անել: Հարկավոր է հստակ քաղաքականություն նշված խնդիրների լուծման համար»:

Վերջին տարիներին այս ուղղությամբ **պետության կողմից տարբեր աշխատանքներ կատարվել են.** մասնավորապես, բնակարանային ծրագիրը, առաջին և երկրորդ երեխաների միանվագ դրամական նպաստն է բարձրացվել, գյուղական բնակավայրերում չաշխատող ծնողներն սկսել են պետական նպաստ ստանալ և այլն: Սակայն, կան շատ ավելի լուրջ գործոններ, որոնք բացասաբար են անդրադառնում խնդիրների մեղմման ջանքերի վրա. դրանք շատ ավելի համապարփակ մոտեցում են պահանջում:

Ըստ փորձագետների՝ մենք պետք է հասկանանք, թե **ինչ նպատակադրումներ ենք ամրագրում:** Որո՞նք են ՀՀ ժողովրդագրական հնարավորությունները և պոտենցիալը. ինչպե՞ս և ի՞նչ որակի պատկեր է հնարավոր ապահովել: Որքա՞ն բնակչությամբ Հայաստան ենք մենք պատկերացնում **10, 20, 30 տարվա հեռանկարում՝ 2՞մլն, 4՞մլն, 6՞մլն, միգրացե 3մլն բնակչությունն** ենք համարում հասանելի և ընդունելի: Ինչու՞:

Փորձագետները ժողովրդագրական պատկերի բարելավման հիմքում առանձնացնում են գերակտիվ երկաստիճան-փոխլրացնող ջանքերի համակարգի կարևորություն.

1. բոլոր ոլորտների պետական ողջ քաղաքականության հիմքում **ժողովրդագրական պատկերի բարելավման առաջնայնություն** և գերնպատակ,
2. **հանրային լայն աջակցություն** և նախաձեռնություններ:

Սակայն նույնիսկ փորձագետների մոտ տարբերվում են մոտեցումները քաղաքականության մասշտաբայնության մասով:

«ժողովրդագրական մեյնսթրիմինգ՝ հռչակել ժողովրդագրությունը գլխավոր խնդիր, որին պետք է սպասարկեն մյուս ոլորտների քաղաքականությունները: Մինչև հիմա ժողովրդագրական քաղաքականությունը ընկալվում է որպես

սոցիալական օժանդակության գործիք: Մեզ անհրաժեշտ է համալիր քաղաքականություն, որը խթանում է մարդուն Հայաստանում մնալու և ստեղծագործելու»- գտնում են մի խումբ փորձագետներ:

«Ժողովրդագրական քաղաքականությունը պետք է լինի **ավելի փոքր քաղաքականությունների, ծրագրերի ամբողջություն, քանի որ համապարփակ և միասնական քաղաքականություն ունենալն ու իրականացնելը թանկ հաճույք է և ոչ հասու այսօրվա Հայաստանին**»- հակադարձում են մյուսները:

Ո՞ր ճանապարհով շարժվել և ինչպե՞ս. այս մասին լրջորեն խոսելու կարիք կա: Մի բանում սակայն բոլորն են համակարծիք՝ **հրատապ քայլերի անհրաժեշտությունն ակնհայտ է:**

Գործընթացի հանրային լայն աջակցության և մասնավոր նախաձեռնությունների կարևորությունն էլ հստակ ընդգծվում էին քննարկումներում: **Ի՞նչ պետք է անի լայն հանրությունը, ի՞նչ կարող են անել մեր գործարարները, մշակութային և կրթական կառույցները, տեղեկատվության բոլոր միջոցները, ինչպիսի՞ իրականանալի նախաձեռնությունների գաղափարներ կարող են լինել.** այս հարցերի մասին փորձագետները հրավիրում են բոլորի ուշադրությունը և խրախուսում ստեղծագործ քննարկում:

**ԱՊԱԳԱ ՀԱՅԿԱԿԱՆԻ
ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ**

10-12 ՄԱՐՏԻ 2023

Երևան

ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ԱՃ

Համապարփակ հարց.

**Որո՞նք են Հայաստանի կայուն ապագան երաշխավորելու և
ժողովրդագրական մարտահրավերները լուծելու
անհրաժեշտ ուղիները:**

ԴԻՏԱՆԿՅՈՒՆ

**Բնակչության
բնական աճ**

Իրականություն

Փորձագետները մանրամասն քննարկեցին ծնելիության, կյանքի տևողության, մահացության, բնակչության ծերացման, առողջապահության, ամուսնությունների և ամուսնալուծությունների, երիտասարդ ընտանիքների աջակցության, կնոջ հասարակական դերի, աշխատանքի, կրթական հնարավորություններ ի դերի ապահովման, բնակչության բնական աճի վերաբերյալ հարցերի լայն սպեկտր:

Տարիներ շարունակ Հայաստանն ունեցել է **պտղաբերության/ծնելիության 2.1 գործակիցը**, որը նվազել է և ներկայում կազմում է 1.6-1.7: Մարզերում ծնելիության մակարդակը Երևանի համեմատ էլ ավելի ցածր է: 1.6 գործակցի դեպքում դեռևս կարելի է ճիշտ քաղաքականության միջոցով այն մոտեցնել 2.1-ի, սակայն 1.3 գործակցի դեպքում խնդրի արդյունքում առաջացած վիճակն ինչ-որ իմաստով դառնում է անշրջելի:

Ծնելիության նվազման միտումը համաշխարհային երևույթ է, և երեխաների պահանջմունքը կայուն նվազման միտում ունի նաև Հայաստանում ու արդեն բավականին երկար ժամանակ: **Ամուսնությունները և առաջին երեխայի ծնունդը հետաձգելը** ևս տեսանելի երևույթ է մեր օրերում: Մտահոգիչ պատկեր է նաև **ամուսնալուծությունների մասով՝** յուրաքանչյուր 3-րդ նորաստեղծ ընտանիք գտնվում է ռիսկային խմբում: **Սեռով պայմանավորված աբորտների** հարցն էլ, թեև վերջին տարիների բարելավվել է, բայց շարունակում է մնալ խնդիր, թեպետ զգալի ազդեցություն ժողովրդագրական պատկերի վրա այս հարցը չունի: **«Մեր առողջությունը շատ վատ վիճակում է, ծերերի մեծ խնդիր ունենք: Մեզ մոտ մինչև 5 տարեկան երեխաների հարցում վիճակը շատ լավ է, գրեթե մոտեցել ենք եվրոպական ցուցանիշներին, այս տարիքային խմբի հաշվին ընդհանուր երկարակեցության թիվն աճել է ու ասում ենք, թե պատկերը դրական է»**, -բնակչության կյանքի տևողության հարցերի քննարկման ժամանակ իր մտահոգությունն էր կիսում փորձագետներից մեկը:

Մեր հասարակության **սեռատարիքային կազմի պատկերը** գրեթե հայրենական մեծ պատերազմի միջով անցած երկրի սեռատարիքային կազմի պատկերին է հասնում: 25 տարեկան և ավելի մեծ տղամարդկանց թվի մեծ պակաս կա: Պատերազմն այստեղ նկատելի գործոն է, բայց ամենամեծ խնդիրն ու գործոնն այս դեպքում միգրացիան է:

Մահացության մակարդակների տարբերություն ունենք Երևանում և մարզերում: Առողջապահական համակարգը չի գործում որպես միասնական-միատիպ մարմին, որը առողջապահության հավասար հասանելիություն կարող է ապահովել մայրաքաղաքում և մարզերում: Սա ուղիղ կերպով ազդում է մահացության և այլ ցուցանիշների վրա:

Քաղաքականություն

Անհրաժեշտ է մշակել և ունենալ **ազգային նպատակներից բխող ընտանիքի կազմ, մոդել** և ամբողջ հանրային փոխհարաբերությունների փիլիսոփայությունը կառուցել հենց դրա հիմքի վրա՝ մանկապարտեզից, դասագրքերից ու գովազդներից մինչև կենսաթոշակային համակարգ: Օրինակ, ընդլայնված ընտանիքներում տատիկ, պապիկների կողմից արժեքների տրանսֆորմացիան թոռների վրա շատ ավելի մեծ է, իսկ տարեցները շատ երեխա ունենալու հավատամքի կրողներ են:

Մայրությունը պետք է հանրահռչակվի որպես արժեք և շատ հարգված մի բան, երջանկության աղբյուր: «*Հայաստանում մոտավորապես յուրաքանչյուր 10-րդ կին երբեք ամուսնացած չի եղել*: Նրանց մի մասն ուզում է երեխա ունենալ, սակայն միայն այն պարճառով, որ մեր հասարակությունը դրան վար է նայում, չեն ունենում երեխա: Այդպիսի կանանց հաճախ ավելի շատ փնտվում են հենց կանայք: Մինչդեռ բոլորը պիտի միանան, **մեծարեն այն կնոջը, ով առանց ամուսնու ցանկանում է երեխա ունենալ**», - այսպիսի դիտարկում արեց փորձագետներից մեկը: Առանց ամուսնու երեխա ունենալու որոշում կայացրած կնոջ մասին **անգամ մեկ բարձրակարգ գեղարվեստական ֆիլմի նկարահանումը** կարող է մթնոլորտ փոխել երկրում:

Առկա են խնդիրներ նաև **երեխա խնամող մոր աշխատանքային պայմանների** ապահովման հարցում: ՀՀ-ում հղի կանայք, թոշակառուները շատ հաճախ դուրս են մնում տնտեսական շրջանառությունից, չեն աշխատում, այնինչ կարող են վերապատրաստվել ու հնարավորության չափով նորից գալ ու ներգրավվել տարբեր ոլորտներում: Սա խնդիր է, որ շարունակաբար զսպելու է ծնելիությունը երկրում:

Որպես բնական աճին նպաստելու տարբերակ փորձագետներն առաջարկեցին դիտարկել նաև ՌԴ փորձը, որտեղ «**Մայրական կապիտալ**» **ծրագրի** ներքո նորաթուփ ծնողներին տրամադրվում է հողատարածք կամ բացառապես դրա ձեռքբերման համար նախատեսված դրամական աջակցություն, իսկ ամեն հաջորդ երեխայի հետ ավելացվում է դրա ծավալը:

Կարևոր է աշխատաշուկայում առկա հնարավորությունները գնահատել, որովհետև մանկահասակ երեխաներ ունեցող կանայք պետք է կարողանան ունենալ **կես օրյա ծանրաբեռնվածություն ենթադրող զբաղվածության հնարավորություն**: Նման հաստիքների դեպքում պետք է այն տրոհել երկու մասին և տալ երկու մարդկանց, որպեսզի վերջիններս հասցնեն աշխատանքի հետ այլ անելիքներ էլ պլանավորել:

Փորձագետները կարևորեցին նաև **եկեղեցու դերը**. «*Քարոզի մեջ, իմ կարծիքով, եկեղեցու ներկայացուցիչներն ունեն մեծ դեր, հատկապես գյուղերում՝ ի տարբերություն քաղաքների: Մարդիկ լսում են գյուղական հոգևոր կյանքի ներկայացուցիչներին իրենց համայնքներում: Ընդ որում գյուղերի հոգևորականները շատ հաճախ ունենում են իրենց ընտանիքները, մոտ են բնակչության, նրանց*

հոգսերին ու այս տեսանկյունից կարողանում են ճիշտ գնահատել մարդկանց կարիքներն ու մոտեցումները»,- եզրահանգում էին նրանք:

Փորձագետների քննարկումներում առանձնահատուկ կարևորվեց **լայնածավալ քարոզչության և իրազեկման հանրային մեխանիզմների ստեղծումը:** «Յուրաքանչյուր սրտացավ ոք պետք է դառնա շատ երեխա ունենալու գաղափարի տարածողը, քարոզիչը, օրինակը»: Պայմանական «Առնվազն 4 երեխա» անունով հասարակական կազմակերպությունը կարող է մասնագիտանալ քարոզչական մեծ ալիքի ձևավորման և ուղղորդման հարցերում: Քարոզչական մեծ ալիքին զուգահեռ պետությունն էլ կարող է **երրորդ և չորրորդ երեխայի ծնունդը խրախուսող քաղաքականությունն առաջ տանել**, և համատեղ ուժերով հնարավոր կլինի արդյունքներ գրանցել:

Հայաստանի և Սփյուռքի երիտասարդների միջև ընտանիք կազմելու խնդրին նպաստելու համար, ըստ փորձագետների, կարելի է դիտարկել **«առցանց համահայկական ծանոթության հարթակի»** ստեղծման հնարավորությունը: Դրանում հանգամանորեն ստուգման և բացառությամբ հայ մասնակիցների գրանցման արդյունքում կհեշտանա ծանոթանալու, մտերմանալու, ընտանիք կազմելու հարցերում հետաքրքրվող հայ երիտասարդների շփումները:

**ԱՊԱԳԱ ՀԱՅԿԱԿԱՆԻ
ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ**

10-12 ՄԱՐՏԻ 2023

Երևան

ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ԱՃ

Համապարփակ հարց.

**Որո՞նք են Հայաստանի կայուն ապագան երաշխավորելու և
ժողովրդագրական մարտահրավերները լուծելու
անհրաժեշտ ուղիները:**

**Ներգաղթ և
արտագաղթ**

Խնդիրը

Միգրացիան շարունակում է մնալ բնակչության թվաքանակի մասով հիմնական գործոնը: Իսկ մենք շարունակում ենք գրանցել բացասական միգրացիոն միտումներ:

Փորձագետները ներգաղթի թեմայով երեք խումբ հարցեր քննարկեցին և առաջարկում են ընտրել, թե առաջնահերթ ո՞ր ուղղությամբ ջանքեր ներդնել:

1. Արտագաղթած հայաստանցիների ներգաղթի կազմակերպում

Ի՞նչ քայլեր ձեռնարկել, որպեսզի արտագաղթած հայաստանցիները վերադառնան Հայաստան: Ի՞նչ գործոններ է պետք ապահովել, հնարավո՞ր է արդյոք այն իրականացնել, թե՞ ոչ, պետքակա՞ն է այդ գործընթացի կազմակերպումը մեզ համար, թե՞ ոչ:

2. Պատմական սփյուռքի ներկայացուցիչների ներգաղթի կազմակերպում

Ինչպե՞ս անել, որ սփյուռքի ներկայացուցիչները ներգաղթեն: Տարբեր ժամանակներում նման պատմական իրադարձություններ ունեցել ենք մենք և մեր հայրենակիցները վերադարձել են հայրենիք Սիրիայից, Լիբանանից, վերջերս նաև Ռուսաստանից և Ուկրաինայից: Ի՞նչ անել, որպեսզի պահենք ներգաղթած մարդկանց այստեղ և ի՞նչ անել, որպեսզի ավելի ու ավելի շատ մարդիկ գան սփյուռքից ու ապրեն Հայաստանում:

3. Օտարազգիների ներգաղթի կազմակերպում

Ուզո՞ւմ ենք արդյոք, որ օտարազգիները գան ու ապրեն Հայաստանում: Այսպիսի ներգաղթը կօգնի՞ Հայաստանին, թե՞ ոչ: Ի՞նչ հեռանկար ունի այս հարցը և որոնք ենք մոտակա և հեռակա ազդեցությունները:

«Հայաստան-Սփյուռք միասնականություն» թեմայի քննարկումներում արդեն հանգամանալից դիտարկվել են արտագաղթած հայաստանցիների և լայն Սփյուռքի՝ **Մեծ ներգաղթ կազմակերպելու հնարավորությունը**: Հայերի զանգվածային ներգաղթ կազմակերպելու գաղափարը ոգևորությամբ ընդունվեց շատերի մոտ, սակայն կային նաև հակառակ կարծիքներ, որոնք նույնքան հիմնավոր էին. «*Ինչո՞ւ ենք մենք ձևակերպում սփյուռքահայի ներգաղթի խնդիր: Ո՞րն է ՀՀ-ի տեսանկյունից այսօր ավելի կարևոր. ունենալ թոշակառու, որն այսօր ապրում է այստեղ, ապահովված է, թե ունենալ մեկ թոշակառու, որը պետության խիստ կազմակերպված քաղաքականության դեպքում դառնում է պետության, իշխանության մոտեցումների ակտիվ ու քարոզողը: Երկրորդ տարբերակը, կարծում եմ, ավելի լավ է*»:

Կարծիքների հակադրություն կար նաև 3-րդ՝ **օտարազգիների ներգրավման թեմայում**: Պետք է հարց տալ՝ ուզո՞ւմ ենք ունենալ միայն հայերով բնակեցված ՀՀ, թե պետություն, որը կարող է տուն լինել նաև այլ ազգի, կրոնի ու արժեքների մարդկանց համար: Գուցե պետք է հանդուրժող և ընդհանուր արժեքները կիսող մարդկանց ներգաղթ կազմակերպել ՀՀ: Իսկ արդյո՞ք մենք հանդուրժող ենք ՀՀ-ում գտնվող այլազգի ներկայացուցիչների հանդեպ: Օտարազգիներ ներգրավման

հարցում բավականին դրական կարծիքներ հնչեցին, սակայն այստեղ մնույնպես կային այլ կարծիք ունեցողներ. մասնավորապես նշվում էր, որ առաջնայնությունների հարց կա. օրինակ, **երբ դու չես կանգնեցրել արտագաղթը**, խոսելն այլ ազգերի ներկայացուցիչներ ներգրավելու մասին չի կարող հանրային դրական ընկալում ունենալ:

«Մեր առաջնահերթությունը պետք է լինի մարդկանց երկրում պահելը: Կարևորության տեսանկյունից սա շատ ավելի սուղ խնդիր է, քան դրսից մարդկանց բերելը», - հնչում էր փորձագիտական քննարկումներում: Սիրիահայերի դեպքում ունեցանք մեծ հոսք, սակայն չկարողացանք շատերին պահել: Գործոնները շատ են, որոնք մարդկանց ստիպում են հեռանալ և հաճախ դրանք շատ մարդկային և անձնական հիմքեր են ունենում: Շատ են այն մարդիկ, ովքեր չեն լսում իրենց առաջարկվող հնարավոր տարբերակները որպես ՀՀ-ն լքելու այլընտրանք: Այս խմբի մարդիկ ՀՀ-ն դիտարկում են որպես տարանցիկ երկիր:

Արտագաղթը մեր ցավոտ թեմաներից է: Ինչո՞ւ են մարդիկ արտագաղթել ու արտագաղթում Հայաստանից: Եթե հնարավոր լինի որոշել մարդկանց գնալու այս կամ այն կոնկրետ պատճառները, ապա հնարավոր կլինի իրականացնել գնահատումներ և հասկանալ, թե ինչպես կարելի է վերացնել այդ պատճառները: **«Ամենացավալին այն է, որ չկա ընկալում, որ ՀՀ-ից ցանկացած մարդու հեռանալը մեծ խնդիր է:** Սա հանրային ու այլ տրամադրություններում գրեթե չի դրսևորվում», - իրենց մտահոգությունն այսպես էին արտահայտում փորձագետները:

Հարցին, թե ինչ պատճառով են մարդիկ մեկնում Հայաստանից, նշում են անվտանգային իրավիճակը: Դեռևս **ունենք կամավոր պարտադիր վերադարձ**, որտեղ վերադարձողներից շատերը հիմնականում ԵՄ գնացած ու ապաստանի ստանալու հարցում մերժված մարդիկ են: Թե որքանով ՌԴ-ից ու այլ տեղերից ՀՀ եկողները կշարունակեն մնալ այստեղ, քանիսն են ՀՀ իրենց անձնագիրն օգտագործում Եվրոպա գնալու համար, այս պահին հստակ չէ:

Անելիքներ

«Արտագաղթելն ամոթ է» հանրային շարժման նախաձեռնմամբ և քարոզչական ամենատարբեր գործիքների կիրառմամբ հնարավոր է ազդել արտահագաղթման հակում պարունակող հանրային մթնոլորտի վրա՝ փոխելով նաև մարդկանց վարքագիծը:

Պետք է կարողանալ կանխատեսել մոտակա հնարավոր հոսքերը դեպի Հայաստան և պատշաճ կերպով պատրաստվել մարդկանց ժամանմանը: **«Իսրայելում ունեն գործակալություն, որ զբաղվում է հրեաների հոսքերի կազմակերպմամբ, իսկ մենք չունենք նման կառույց»**, - նշում են փորձագետները: **Ներգաղթի կազմակերպման ու քարոզչության գործակալության** ստեղծումը Հայաստանում ևս կարևոր է դառնում:

Եթե մեր սփյուռքի ջանքերով հնարավոր լինի, որ **ԱՄՆ կոնգրեսը Սոցիալական ապահովության (Social Security) օրենքում լրացում կատարի** և Իսրայելի ու Լեհաստանի կողքին Հայաստանի թոշակառուներին նույնպես հնարավորություն տրվի երկրից բացակայելու պայմաններում ստանալ իրենց թոշակը, ապա դա խթան կհանդիսանա հայրենադարձության համար:

Բազմաթիվ այլ՝ հնարավոր անելիքների մասին խոսեցին փորձագետները, որոնց շարքը հարստացնելու համար հրավիրում են մեծ Համաժողովի մասնակիցներին՝ **մտքային գրոհի և թարմ գաղափարների գեներացման:**